

॥ श्री हंसराजपोसालधूलबन्ध ॥

(गन्धारवती प्राचीनता)

सं. मुनिसुयशचन्द्र-सुजसचन्द्रविजयौ

भरूचथी २६ कि.मी. दूर समुद्रना किनारे गन्धार गाम पासे गन्धार तीर्थ आवेलुं छे. एक काळे आ नगरनी बंदर तरीके सारी ख्याति हती. देश-परदेशनो माल अहींना बजारोमां ठलवातो तेथी अहीं वेपारीओनी भीड रहेती. नगरनी आवी समृद्धिना कारणे सहकोइनी नजर अहीं रहेती. आ नगर केटलुं प्राचीन हशे ते तो शोधनो विषय छे. छातां “सं. ७६९-७० मां सिन्धनो गवर्नर हासम बिन अमरु तघलखी नौका वाटे गन्धार आव्यो, तेणे मूर्तिओनो नाश कर्यो, तेमज मन्दिरा तोडी मस्झिद बनावी” आ मुजबनी नोंध आ नगरी माटे मळे छे. प.पू. जगद्गुरु हीरविजयसूरिजीए पण आ नगरमां पोताना विशाल समुदाय साथे चातुर्मास कर्यानी नोंध मळे छे. वळी आ नगरीनी प्राचीनताना पुरावा रूपे आजे पण आसपासना विस्तारमांथी पुरातत्वावशेषो मळी रहे छे.

मन्दिरो :

अहिं प्राचीन बे-चार(?) जिनमन्दिरो हता. १. श्रीमहावीरस्वामी भगवाननुं अने २. अमीझरा पार्श्वनाथ भगवाननुं. तेमां महावीरस्वामी भगवाननुं मन्दिर पूर्वे लाकडानुं हतुं ते सं. १५०० मां बन्यानो उल्लेख मळे छे. ते मन्दिरनो जीर्णोद्धार सं. १८१०मां हठीसिंग केसरीसिंगना धर्मपत्नी हरकोइबाईए कराव्यो हतो. बीजुं पार्श्वनाथ प्रभुजीनुं जिनालय कोणे कर्युं तेनो विशेष उल्लेख मळतो नथी. ३. विजयदेवमाहात्म्य नामना काव्यमां सं. १६४३ना जेठ सुद १०ना इन्द्रजी नामना श्रावके श्रीवीरप्रभुना चैत्यनी प्रतिष्ठा पू. विजयदेवसूरिजीना हाथे कर्यानी नोंध छे. ४. तो बीजी बाजु खंभातना राजिया अने वाजिया श्रावके करेला वीरप्रभुना चैत्यनी आजे नोंध सरखी पण मळती नथी.

गन्धार चैत्यपरिपाटी :

सं. १९१९मां भरूच नगरथी गन्धार बंदरनो पू. हुकुममुनिजीए संघ काढ्यो हतो. ते वखते तेमणे गन्धारनगर-चैत्यपरिपाटी नामनी कृतिनी रचना

કરી હતી તેમાં ગામના મૂલનાયક તરીકે શ્રીવીરપ્રભુના જિનાલયની નોંધ કરતા મૂલગભારામાં આરસના ૩૬ જિનબિમ્બને, તથા ૭ ધાતુની પ્રતિમાને, તેમજ રંગમણ્ડપમાં ૬ અને ૭ એમ કુલ ૫૨ બિમ્બને જુહાર્યાનું લખે છે. ત્યારબાદ ગામની બહાર રહેલા અમીઝરા પાર્શ્વનાથના જિનાલયને ભેટ્યાનું લખે છે. આના ઉપરથી એટલું કહી શકાય કે ૧૧૧૧ સુધી ગામમાં વીરપ્રભુનું જિનાલય મધ્યમાં હશે. પછી ગામનો વિસ્તાર અમીઝરા પાર્શ્વનાથના જિનાલયની આગળ વધતો ગયો હશે. એમ કરતા આખું ગામ અમીઝરા પાર્શ્વનાથના જિનાલય તરફ થઈ જતા વીરપ્રભુનું દેરાસર નિર્જન વિસ્તારમાં થતા તે દેરાસરની પ્રતિમા અહીં લવાઈ હશે. બાકી આ વિગતો પર પુરતો પ્રકાશ પાડવો ઘટે.

ઉપાશ્રય :

ગન્ધારગામથી લગભગ થોડે દૂર રહેલા ખાલી જિનાલયની બાજુમાં એક ભીંત છે. જે હીરસૂરિ મ.સા.ના ઉપાશ્રયની ભીંતના નામથી ઓળખાય છે. હીરસૂરિ મ.સા. એ અહીં ચોમાસું કર્યાની નોંધ મળે છે. એટલે એટલું ચોક્કસ કે આ ગામમાં પ્રાચીન ઉપાશ્રય હશે. પરંતુ કાળના પ્રભાવે તેનો નાશ થતા આટલો ભાગ શેષ રહ્યો હોય એવું બને.

કૃતિનો પરિચય :

પ્રસ્તુત કૃતિમાં કવિએ ગન્ધાર શ્રીસંઘના ઉપાશ્રય અંગેની એક ઐતિહાસિક માહિતી પૂરી પાડી છે. ઉપાશ્રય કોણે કરાવ્યો ? પ્રથમ ચાતુર્માસ કોણે કર્યું ? इत्यादि बाबतों पर कवि आपणुं ध्यान दोर्युं છે.

કૃતિનો સારાંશ :

વીર પ્રભુના ચરણકમલમાં નમસ્કાર કરીને ગન્ધાર નગરના શ્રાવકોનું કવિએ શરૂઆતની ૩ ગાથામાં વર્ણન કર્યું છે. ત્યાર પછીની ગાથાથી પૌષધશાળા કરાવવા માટે સંઘના મનોરથનું તેમજ હંસરાજ સંઘપતિના ગુણોનું વર્ણન કર્યું છે. પૌષધશાળા કરાવવા માટેની તૈયારીનું તથા કાદી (કાજી)ન સમજતા પૌષધશાળા માટે પ્રાણની પરવા કર્યા વિના ખાન ક્ષિતિપતિને ભેટી હંસરાજે કાર્યને પૂરું કરાવ્યું એ વાતની નોંધ કરી ૧૧મી ગાથાથી પૌષધશાળાની નકશી, કોરણીનું વર્ણન કવિ કરે છે. અન્ત્યની ગાથાઓમાં ઉપાશ્રય તૈયાર થયા પછી પ્રથમ

ચાતુર્માસને માટે વૃદ્ધતપાગચ્છીય શ્રીરત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય ઉદયધર્મને તેડાવી ચાતુર્માસ કરાવ્યાની અને અન્ય ગાથામાં ફરી વીરપ્રભુને પ્રણમી પોતાના ગુરુભગવન્તોને યાદ કરી બોધિબીજ પામવાની કવિ વાત કરે છે.

કર્તાનો પરિચય :

કર્તા મુકુન્દ વૃદ્ધતપાગચ્છની શાખામાં થયેલ રત્નસિંહસૂરિજીના (હસ્ત દીક્ષિત) શિષ્ય ઉદયધર્મ ગણિના શિષ્ય છે. ઉદયધર્મજી પોતે સમર્થ વિદ્વાન હતા. તેમણે સં. ૧૫૦૭માં વાક્યપ્રકાશ ઔક્તિકની, તથા ઉપદેશમાળાની ૫૧મી ગાથાનું શતાર્થી વિવરણ બનાવ્યું હતું. બીજા પળ મહાવીરસ્વામી સ્તોત્ર, ઉપદેશમાલા-કથાનકછપ્પડ આદિ ગ્રન્થોની રચના કરી હતી. તેમના શિષ્ય કવિ મુકુન્દ વિષે અન્ય કોઈ પરિચય પ્રાપ્ત થતો નથી, પરંતુ તેમની અન્ય એક રચના “સા. ભાવલક્ષ્મી ધુલ” નામની પ્રાપ્ત થાય છે. જે આગળ પ્રકાશીત કરી છે.

કાવ્યમાં પ્રયુક્ત બે શબ્દો :

કાવ્યરચનામાં કર્તાએ ધુલ - ધવલ નામના કાવ્ય પ્રકારનો આશરો લીધો છે. સાથે રાગ તરીકે દેસાઘ, કુકુભી [ધુલ], રક્તહંસા [ધુલ], ધનાસી (ધન્યાસી) ને પસંદ કર્યા છે. અહીં ધનાસી તો કુકુભી [ધુલ], રક્તહંસા [ધુલ] આ બંને રાગના બન્ધારણ શું હશે ? તે કેમ ગવાતા હશે ? તે શોધવા લાયક વસ્તુ છે.

પાંચ પંક્તિનું કાવ્ય :

કવિએ કાવ્ય ૧૧માં પાંચ ચરણ રચ્યા છે. તો શું તે પાંચ ચરણનું જ ગેય કાવ્ય છે ? કે એક પંક્તિ રહી ગઈ હશે ? જો કે કર્તાએ અન્ય એક રચનામાં આજ રીતે ૫ પંક્તિઓ રચી કાવ્ય રચ્યું છે. તેથી ૫ ચરણનું કાવ્ય માનવું યોગ્ય જણાય છે.

પ્રત પરિચય :

પ્રસ્તુત પ્રત અમોને પાલીતાણા સ્થિત શ્રીસાહિત્યમન્દિર ઉપાશ્રયના હસ્તલિખિત સંગ્રહમાંથી પ્રાપ્ત થઈ છે. પ્રત આપવા બદલ મુનિરાજશ્રી જયભદ્રવિજયજી મ.સા. તથા સાહિત્યમન્દિરના વ્યવસ્થાપકોનો ખૂબ-ખૂબ આભાર.

श्री

॥ हंसराजपोसाल धुलबन्ध ॥

अर्ह नमः ।

ऐं नमः ।

॥ ए ६०॥ राग - देसाख ॥ दूहा बन्ध ॥

वीर जिणेसर पय नमी, गुरूउं गुणभण्डार,
 नयर निरुपम दीपतुं, जगि जाणीइं गन्धार १
 वासि वसइं विवहारीयां, पुरूषरयण परधान,
 धन सम्पत्तिइं धनदं किरिं, लीलां इन्द्र समान २
 तिहां जिनशासन गहगहइं, उत्सव करइं अपार,
 सुगुरूवयण नितु संभलइं, भरइं सुकृतभण्डार. ३
 गुरू उपदेस हीइं धरइं, करइ विमासण चिंतिं,
 पौषधशाल करावीइं, मनि अति आणइं खंति ४

॥ राग - देसाख ॥ धुलं बन्ध ॥

खंति करी संधि मांडीयां काज, पौषधशाल बहु नीपजइं ए,
 समरथ संघपति हंसराज चितवइ, ठाकुरसिंघ कुलमण्डणु ए ५
 जाण सिरोमणि मानि दुरयोधन, दानि करण किरि अवतरिउ ए,
 हठि चडिउ जाणि कि रावण राउ, सन्त सरिसु ससि अभिनवु ए ६

॥ त्रुटक ॥

अभिनवु ससि अमिरत्तधारीं, अंगि सारी बुधि वसइ,
 पौषधशाल कराविवा, गुणवन्त अणुदिणं उल्लसइ,
 पण काज जे मनि चितवइ ते अवर कोइ न जाणए
 श्रीसंघ कहइ संघपति जे पण अंगि आलस आणए
 आणए य आलस अंगि जइ एउ काज कवण समुद्धरइ,
 श्रीसंघ मनि आनन्द करिवा हंस संघपति खंतिं करइ ७

॥ हवं राग - ककुभी धुल ॥

नाम प्रमाणि चडाविवा काजि, पोसालपायुओं परठीउं ए,
 तेइया कबाडीयं अनइ सिलाटं, निश्चल काम मंडावीउं ए ८
 धसमसं पणइं बइसारीइं ई(इं)ट, पीढनइं काठ कपावीइं ए,
 सिहर कादीं यदि वारए आण, प्राणं करइ य पोसालसिउं ए ९

॥ त्रूटक ॥

पोसालसिउं करइ प्राण, संघपत्तिनइं हूउं जाण,
कादी न मानइ जाम, हठि चडिउ संघपति ताम,
हठि चडिउ संघपति जईय भेटिउ, खान क्षितिपति ताम,
पोसाल चउपटपणि^{२९} करावी, जगि रहाव्युं^{३३} नाम १०

॥ हवं - धनासी राग धुल ॥

मंडीउ खप तिहां अतिघणु ए, मुंकीउ ए निज बन्धव कामि,
नामि मीनागर संघवई ए, पीढ बइसारीय विचित्र विसाल,
सार^{२४} पटसाल करावीइं ए ११
खडकीय^{२५} जोयंता लागए खंति^{२६}, चिंति चउसाल^{२७} ए ओरडा ए,
थंभकुंभीसिरां^{२८} कोरणी चंग, अंग ऊलट करइं आलीया^{२९} ए १२

॥ त्रूटक ॥

आलीया ए ऊलट करइं, धवलित^{३०} भजइं भीति^{३१} अपार,
ओरडा पटसाल^{३२} सोहइ, चउक सीहदूयार^{३३},
खडकी कमाडसु^{३४} कोरणी, छाजासु^{३५} छाजइं बारि,
चित्राम^{३६} चिहुपखि^{३७} जोयतां, आनंद रिदय मझारि,
आनंद रिदय मझारि मनि, व्यापार बीजु छंडीउ,
बन्धव बेटासिउं रही, पोसाल खप बहु मंडीउ १३

॥ हवं राग - रक्तहंसा धुल ॥

धन धन तपागच्छ वडीय पोसाल, श्रीरत्नसिंघसूरि गणधरू ए,
उत्तम श्रावक अनइ सुजाण, सुहगुरूवास हीइ वसइ ए १४
श्रीउदयधर्म उज्झाय तेडावीय, चतुर्मासि रहावीय रंग करइ ए,
भगतिहिं वेचए वित्त अपार, सुजस रहावए^{३८} आपणु^{३९} ए १५
जस रहावइ आपणु, वेचइय वित्त अपार,
श्री श्रीयमालशृंगार, दरिसणहं दातार,
संघपति हंसिहिं निघुट करणी^{४०} कराव्युं बहु रंगि,
जोयतां भवीयण तणइ मनि ऊलट्ट माइ न अंगि १६
ऊलट्ट माइ न अंगि जिन श्रीवर्धमान प्रणामीइ,
गुरु [उदयधर्म] शिष मुकुन्द बोलइ, बोधिबीज सुपामीइ १७

॥ इति सं. हंसराज पोसाल धुल बन्ध ॥

शब्दकोश

१. गुरूउ = मोटुं	२१. प्राण करइ = नियम करे
२. जाणीइ = जाणे के	२२. चउपटपणि = चारे बाजुथी, सम्पूर्ण पणे
३. विवहारीया = वेपारी	२३. रहाव्यूं = राख्युं
४. धनद = कुबेर	२४. सार = श्रेष्ठ, सुन्दर
५. किरि = जाणे के	२५. खडकीय = डेली
६. गहगहइ = वृद्धि-विस्तार पामे छे	२६. खंति = चीवट, काळजी (?)
७. हीइ = हृदयमां	२७. चउसाल = विस्तृत, मोटुं
८. चिंति = चित्तमां	२८. सिरां = (थंभी-कुंभी)ना मस्तके, फरते
९. धुल = धवल	२९. आलीया = गोख
१०. नीपजइ = बने,	३०. धवलित = श्वेतपणुं
११. अमिरत्तधारी = अमृतने धारण करनार	३१. भीति = दीवाल
१२. अणुदिण = दररोज	३२. पटसाल = घरनो आगलो खण्ड, परसाळ
१३. खंति = होंश, उमंग	३३. सीहदूयार = सिंहद्वार
१४. पायुओ = पायो	३४. कमाड = बारणुं
१५. परठीउ = मुक्युं, नाख्युं	३५. छाजासु = छापराथी
१६. कबाडीय = कठियारो	३६. चित्राम = चित्ररामण, चित्रो
१७. सिलाट = सलाट, कडियो	३७. चिहुपखि = चारे बाजु
१८. धसमसपणइ = झडपथी, उतावळथी	३८. रहावए = राखे
१९. पीढ = जेना उपर मेडाना पाटिया जडवामां आवे ते लांबुं लाकडुं	३९. आपणु = पोतानुं
२०. कादी = काजी	४०. निघुटकरणी = निर्घुट (?) उदार करणी - कार्य

C/o. अश्विन संघवी
गोपीपुरा, कायस्थ महोल्लो
सूरत-१